

ОНОВЛЕНА ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОРИЧНИХ ПОВІСТЕЙ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Верба Т. Ю., здобувач

Запорізький національний університет;

викладач філологічних дисциплін предметно-циклової комісії українознавства та філології

Запорізького електротехнічного коледжу Запорізького національного технічного університету; Запоріжжя, Україна.

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijtss/31012019/6323

ARTICLE INFO

Received 02 November 2018

Accepted 20 January 2019

Published 31 January 2019

KEYWORDS

historical stories,
problematics,
reliable realities,
author's versions,
expressive-figurative mean

ABSTRACT

The article analyzes the actualization of a problem of renewed interpretation of the centuries-old Ukrainian-Polish confrontation, in particular, in the Liberation War of Ukrainian people in the mid-17th century. The researcher goes deep into the vision and interpretation of those events as excessive apologetization of the Polish knights "without fear and reproach" in Polish historiography and in the novel by G. Sienkiewicz "Fire and Sword". There is reminded a sharply negative remark was made by the Ukrainian historian V. Antonovich about work of G. Senkevich, and supported by historian-local historian Ya. Novitsky. Oppositionally critical opinion about G. Sienkiewicz's dominates in the novel by O. Sokolovsky "Bohun" – works is a multi-faceted, shows how the labor masses, Ukrainian peasants without rights, "claps" became the decisive force in gaining liberation. However, there is seen the ideological class approach on the direction of artistic modeling against the Cossack elders. The story of Y. Kachur "Ivan Bogun" was seen by literary critic T. Syrotyuk as a polemical answer to O. Sokolovsky's novel. For the sake of the then government M. Sirotiuk emphasized that P. Panch in his novel "Rustling Ukraine" was able to clearly outline the social structure of the contemporary Ukrainian society, to convincingly show relations between its class parts, their place and role in the war. In analyzing of N. Rybak's novel "The Pereiaslav Council," the critic dared to criticize the tangible author's tendency to adorn Russian-Ukrainian relations of that time, the ideology of Tsar Alexei Mikhailovich, his ambassadors and voivods. The Critic V. Belyaev responded to the thrillion of Ivan Le "Khmelnysky", joining the Soviet official vision: Hetman raised the people to fight for reunification with brotherly Russia.

Particular feature of the historical story of Raisa Ivanchenko "Spilled steep banks" is a problematic field of reproduction of real, not fantasized events and phenomena, the accent on a very active participation in the peasantry's liberation war, the proof of the problem of "cruelty generates double cruelty". In the artistic modeling of the Pereiaslav Council, R. Ivanchenko, in contrast to N. Rybak, details the hetman's desire to make the tsar-autocrat to swear allegiance to Ukrainians as well as the boyars evasion from a direct answer. It was a significant writer's interest in the dramatic fate of Ukraine during the Ruin Time (60-70s of the 17th century). New aspects of the struggle of Voivodes groups for the Hetman's mace, the brutal interference of neighboring powerful powers in Ukrainian affairs, and the trial of man by the authorities included in the story of Yu. Mushketka "Getman, the son of Hetman" compared to the novels of P. Kulish "Black Council" and O. Pakhuchy "Yurys Khmelnychenko". Good focused the problem of parents and children, the relationships of children 10-14 years in the story of Maria Morozenko "Ivan Sirko, a great magician."

Citation: Верба Т. Ю. (2019) Updated Issue of Historical Novel of the Beginning of XXI Century. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 1(13). doi: 10.31435/rsglobal_ijtss/31012019/6323

Copyright: © 2019 Верба Т. Ю. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Із відродженням і розбудовою української незалежної держави набувають особливого значення нові підходи до висвітлення українського історичного процесу, до розвитку історичної думки з подоланням хибних схем і суджень, заповненням «білих плям», поверненням замовчуваних і осквернених імен. Урізноманітнюється й удосконалюється порівняльне зіставлення історіографічних праць і художніх творів, збагачується інструментарій досліджень художнього літопису Княжої Русі, українського козацтва, Гетьманщини, Рутени, Української Народної Республіки.

На багатомірному пізнавальному змісті вибудовується цілісне бачення літературного процесу початку ХХІ ст., яке неможливо уявити без осягнення новаторських ознак історичної прози, зокрема історичних повістей. Лише в останні роки спостерігаємо поживлення інтересу до осмислення художньої специфіки історичної повісті, оновлення її змісту та форми, співвідношень історичних реалій і художніх версій, до висвітлення альтернативного моделювання історичних подій і осіб, збагачень системи зображально-виражальних засобів. Започатковані вони в дисертаціях К. Ганюкової «Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст.» (2003), В. Разживіна «Жанрово-стильові особливості української історичної повісті 20-30-х років ХХ ст.» (2008), у дослідженнях і публікаціях Н. Горбач, Г. Полякової.

Мета статті – окреслити проблемно-тематичні поля текстів, визначити спільні й відмінні ознаки у розгалуженішому, витонченішому осмисленні жорстокої сутності історії України. Конкретними завданнями стали виявлення еволюційної динаміки руху від традиційних до новаторських складників висвітлення обраних проблем, розкриття особливостей трансформації історичної правди в художню, порівняльний аналіз аспектів художнього світу творів історичної прози. Письменники розвивають осмислення проблем, пов'язаних із розширенням національно-державницької ідеї, утвердженні спільності мрій та прагнень українства, відстоюванням національної самототожності, самопізнання як складників націоформування, націобудівництва.

Актуалізується проблема *оновленої інтерпретації багатомірового українсько-польського протистояння*, зокрема у Визвольній війні українського народу середини ХVІІ ст.. Доводиться звертатись до бачення і трактування її подій як надмірної апологетизації польських лицарів «без страху і докору» і в польській історіографії, і в романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» (1882 – 1884 рр.). Роман на довгі роки почав визначати ставлення поляків до українців як до нижчої верстви населення (особливо 20 – 30-ті роки ХХ ст.); водночас він став могутнім стимулом для боротьби за незалежність Польщі, був своєрідною Біблією для польських легіонерів. [14, с. 81]

Різно негативну оцінку творові Г. Сенкевича дав український історик В. Антонович [«Польско-русские отношения ХVІІ века в современной польской призме»// Киевская старина. – 1885. – Кн. 5], який у козацтві вбачав продовження старої вічової громади Київської Русі, а в козацьких війнах – вияв боротьби за збереження общинного соціального устрою, протистояння двох національних ідей – демократичної і шляхетсько-аристократичної. Потім його підтримав історик-краєзнавець Я. Новицький. Хоча у подальшому редагуванні роману Г. Сенкевич вніс низку виправлень на основі зауважень В. Антоновича, зосередив увагу на сюжетній лінії класичного любовно-авантюрного трикутника, однак причинами українсько-польської війни він вважав особисту кривду Хмельницького, поєднання в ньому рис не лише хороброго і мудрого воєначальника, але й хитрого, підступного ворога, козацьку мстивість, розбещеність магнатів і фанатичних єзуїтів, амбіційність кожної сторони, небажання поступитися одна одній. Опозиційно-критичне щодо Г. Сенкевича зображення подій Визвольної війни середини ХVІІ ст. становили історичні романи О. Соколовського «Богун» (1931 р.), М. Голубця «Жовті Води» (1937 р.), П. Панча «Запорозці» (1946 р.), що, пізніше перероблений, став частиною роману «Гомоніла Україна» (1954 р.), Ю. Косача «День гніву» (1948 р.), Н. Рибачка «Переяславська рада» (1953 р.), трилогія Івана Ле «Хмельницький» (1957 – 1964 рр.), романи П. Загребельного «Я, Богдан» (1983 р.), В. Кулаковського «Максим Кривоніс» (1983 р.), «Мартин Пушкар» (1987 р.), історична повість Я. Качури «Іван Богун» (1940 р.). Художню реконструкцію визвольної війни письменники 20-40-х років ХХ ст. «прагнули оцінити з класових позицій, що набули форм залежності від вульгарно-соціологічних концепцій, орієнтації на схематизм і спрощенство, на антиісторизм» [14, с. 525]. Ця ідеологічна залежність домінує і в романі О. Соколовського «Богун» (1931) – творі багатоплановому, що в різних сюжетних лініях інтерпретує становище різних верств суспільства середини ХVІІ ст., створює багатогранний образ епохи. Соціальний принцип запрограмовано словами з книги французького Боплана «Опис України», що взяті як епіграф першої частини (їх чотири) роману: «Шляхта живе як у раю, а селяни – як у чистилищі. А як ще селянам трапиться потрапити в неволю лихому панові – їхне

становище гірше від галерних невільників. Ця неволя змушує до втечі, а найвідважніші йдуть до запорожців» [13, с. 8]. Трудові маси, безправні українські селяни, «хлопи», чия гідність топтала шляхетська аристократія, стали вирішальною силою в здобутті визволення.

Художнє моделювання соціально-національного гніту часто спрямовано проти козацької старшини, хоча вона не була однорідною соціальною групою: «Серед неї зустрічались і українські шляхтичі, і прості козаки, вихідці з міщанства і селянства» [14, с. 239]. Виразником інтересів соціальних низів зображено Богуна на протигагу Б. Хмельницькому – виразникові запитів козацької старшини, яку польський уряд намагався відірвати від простих козаків.

Дослідники роману П. Моргаєнко, Т. Сагайдак, М. Сиротюк визначали, що Іван Богун у Соколовського – послідовний і безкомпромисний виразник інтересів низового козацтва і посполитих – нешляхетського і некозацького населення (селян, міщан). «Кожного козака свого полку Богун знав особисто» [13, с. 238]. Для нього неприйнятний вузький «старшинський» демократизм, неодноразово він виявляє у гострій формі свою одверту неприязнь до старшини, яка найбільше дбає про власні привілеї і багатства, щоб поробитися панами й підпанками. Взаємини Богуна і Хмельницького в романі складні. На їх розгляді докладно зупинявся М. Сиротюк у монографії «Українська історична проза за 40 років» [12]. Відзначаючи, що О. Соколовський закономірно найбільше уваги приділив образам Богуна та Хмельницького, М. Сиротюк навів зразки звинувачень критиків 30-х років, що письменник ідеалізував їх. А вже в 50-ті роки вони вдавалися в іншу крайність, безпідставно твердячи, що ніби О. Соколовський намагався зробити Хмельницького зрадником українського народу і протиставити його образу Богуна.

М. Сиротюк справедливо вважав, що «лінія особистих взаємин двох героїв не дає підстав для висновків про протиставлення їх письменником. Чи є в романі розходження між Богуном і Хмельницьким? Так, є. Вони виявляються в різному розумінні гетьманом та полковником стратегії і тактики ведення війни і зумовлені не розбіжністю їх політичних програм, інтересів (адже обидва герої-патріоти широко прагнуть визволити рідну землю), а відмінністю двох натур, характерів. Досвідчений політик і дипломат, людина спокійної, розсудливої вдачі, Богдан Хмельницький так веде війну, щоб виграти її найменшою ціною. Тому він не поспішає, хитро маневрує, враховує мінливі політичні ситуації, стан і поведінку ворога, свої тили, резерви, можливих союзників і противників. Богун – запальний, рішучий вояк – не завжди може це все врахувати, збагнути» [12, с. 65-66].

Повість Я. Качури «Іван Богун» (1940) бачилася М. Сиротюку в багатьох відношеннях полемічною відповіддю на роман О. Соколовського. На його думку, про це свідчать навіть сюжетно-композиційні збіги: обидва твори відкриваються картинами, в яких розгорнуто події в Лубенському замку князя Вишневецького (хоча самі події не однакові), а закінчуються битвою під Берестечком. Ніби йдучи слідами свого попередника, торкаючись тих самих історичних подій, Качура на їхньому фоні по-новому трактує взаємовідносини між двома головними героями – Хмельницьким і Богуном і особливо поведінку, та й загалом постать, останнього» [12, с. 154]. Дослідник визначив, що міркування Богуна в повісті спокійніші, діловитіші, ніж у романі, а найголовніше те, що вони не відштовхують його від гетьмана, не заводять у табір старшинської опозиції» та кон'юнктурно похвалив письменника за те, що «в епізоді повісті бачимо полковника на Переяславській Раді ясного, мужнього, з радісним огнем в очах – немов утілена в граніт перемога» [12, с. 155]. Похвалив навіть за відступ від історичної реальності: «Ухвалу Ради письменник трактує як волевиявлення всього українського народу». А причину «успіху» М. Сиротюк пояснював «опануванням історичною прозою соціалістичного реалізму, марксистсько-ленінської історичної методології» [12, с. 158].

Заслугою П. Панча М. Сиротюк вважав те, що той, тактовно використовуючи і далі розвиваючи традиції М. Старицького («Богдан Хмельницький»), значно глибше, ніж його попередник, розкрив справжній зміст періоду так званого «золотого спокою» (1638 – 1648), його провідні тенденції, основні суспільні конфлікти, яскраво зобразив життя народних мас, їх роль у визвольній боротьбі. «Малюючи в першій частині роману – «Запорожці» – картину жорстокої розправи польської шляхти над переможеними козаками, передаючи думи і настрої своїх позитивних героїв, П. Панч переконливо показав, що ніякого «золотого спокою», про який так галасувала Корона, на Україні не було, що в цей час Україна, придушена кованим чоботом окупантів, гомоніла, боролася проти поневолювачів, накопичувала сили для майбутньої всенародної війни, яку очолив Богдан Хмельницький» [12, с. 259]. Полум'я цієї війни, що з могутньою силою спалахнуло під кінець «золотого спокою», відтворено в другій («Посполиті») і третій («Нехай гине ворог!») частинах роману. Із дотриманням хронології

розгорнуто невелику за своїми часовими розмірами (з кінця 1647 по весну 1649 рр.), але дуже складну, густо насичену гострими конфліктами історичну панораму. На догоду тодішньому офіціозу М. Сиротюк акцентував, що «П. Панч зумів чітко окреслити соціальну структуру тогочасного українського суспільства, переконливо показати взаємини його класових станів, місце й роль цих станів у війні» [12, с. 264].

Історичні події – від урочистої зустрічі Б. Хмельницького в Києві (23 грудня 1648р.) до смерті гетьмана (27 липня 1657р.) намагався змоделювати Н. Рибак у романі «Переяславська Рада» (1948, 1954). Мав рацію М. Сиротюк, визначаючи, що « тематично споріднені, ці твори водночас дуже відрізняються з погляду відтворення історичних подій» [12, с. 292]. Письменник цілеспрямовано «показує, як у ході війни визрівала ідея об'єднання України і Росії, як готувалась велика Рада в Переяславі (перший том), як після неї з'єднані українсько-російські сили успішно очищали вітчизняні землі від польсько-шляхетських загарбників (другий том)...» [12, с. 293]. І все ж М. Сиротюк насмілювався і на критичний закид: «Треба, проте, сказати, що саме з реалізацією проблеми українсько-російських взаємин середини XVII ст. зв'язані найвразливіші художні місця «Переяславської Ради». Ці взаємини Н. Рибак іноді передає занадто спрощено, прямолинійно, нерідко користуючись при цьому лобовими прийомами. У творі досить відчутна авторська тенденція до *прикрашення російсько- українських стосунків* того часу і їх носіїв, зокрема, історичних постатей. У романі дещо зідеалізовані цар Олексій Михайлович, його послы та воеводи. Ця ідеалізація особливо впаде в око, коли звернути увагу на те, що польські, норвезькі, татарські державні діячі зображені автором у сатирично-викривальному плані» [12, с. 301].

У трилогії Івана Ле «Хмельницький» (1957, 1963, 1965) сформульовано програму польської сторони – «прискорити унію, релігійно відокремити Україну від Москви, розоряти православних магнатів і замість козачих полків реєстровців поставити по прикордонню вірну традиціям шляхти польської збройну міліцію» – розширено художнім панорамуванням домагань вогнем і мечем окатоличувати український народ. Завершальна, третя, книга роману хронологічно охоплює події періоду з 1638 до початку 1651року. Дослідник В. Беляєв визначив: «Тут автор насамперед виокремлює картини кривавих розправ після поразки під Кумейками (1637)». І долучився до радянського офіційного бачення: Богдан Хмельницький – «виразник ідей і прагнень прогресивних сил українського народу, який піднявся на боротьбу за своє визволення, за возз'єднання з братньою Росією.» [1, с. 20].

Однією з провідних проблем В. Беляєв виділив *інтернаціональну*: «Іван Ле відтворює в романі широкий міжнародний резонанс всенародного повстання, взаємну підтримку людей різних національностей у спільній боротьбі за волю, проти гнобителів (серед них – молдаванин Іван Ганжа, болгарин Ісаїрлік, білорус Василь, турок Назрулла)» [1, с. 21]. І традиційно протиставив її націоналістичній: «Самим викладом подій митець об'єктивно спростовує вигадки націоналістичної історіографії, нібито основу визвольної боротьби українського народу визначали расово-релігійні чинники, він послідовно підкреслює соціальний, класовий характер боротьби» [1, с. 21].

Радянські дослідники історичної прози змушені були замовчувати інтерпретацію Визвольної війни середини XVII ст. в романі М. Голубця «Жовті Води» (1937), що був створений у роки, коли Західна Україна перебувала в складі Польщі. До того ж, ідеологічна система не могла вибачити письменникові, що він свого часу перебував у лавах Січових стрільців, що у період німецької окупації Львова очолював літературно-мистецький клуб. Художню сміливість письменника-патріота можна оцінити, враховуючи не лише фактичний протест проти однозначно негативних оцінок Богдана Хмельницького польською історіографією, але й *проти тенденційного бачення його постаті як зрадника повсталого українського селянства* – під впливом цього твердження у «Великій Радянській Енциклопедії» (1935). Дослідниця Т. Сагайдак простежила, що М. Голубець майстерно вів полеміку, а «також унікав і канонічності й ідеалізації Хмельницького, не оминав і його суперечливих рис» [11, с.470].

У художній хроніці подій протягом нетривалого, але дуже важливого в житті Богдана Хмельницького періоду – від нападу Чаплинського на Суботів, що датується 1647р., і до першої переможної битви гетьмана у травні 1648р. – «письменник так інтерпретує дії Хмельницького і його соратників, що вони домагалися не стільки відшкодування завданих збитків за подіяні кривди, скільки скасування «Ординації», поновлення прав і свобод війська Запорозького , надання козацькому регіону певної автономії та припинення переслідувань православної церкви» [11, с. 471-472].

Особливістю історичної прози Раїси Іванченко – авторки ряду наукових розвідок, монографій, статей, тетралогії історичних романів «Гнів Перуна» (1982), «Золоті стремена»

(1984), «Зрада або як стати володарем» (1988), «Отрута для княгині» (1995), відзначеної Національною премією ім. Тараса Шевченка (1996), є поліпроблемне відтворення на ґрунті реальних, а не сфантазованих подій і явищ.

Кілька вагомих проблем висвітлення Визвольної війни українського народу середини XVII ст. порушує письменниця і в повісті «Розлилися круті бережечки...» (2004). Вона акцентує проблему дуже активної участі у Визвольній війні *селянства*. Вже перші рядки повісті відтворюють прихід селян до табору під Білою Церквою до гетьмана, що підняв прапор боротьби з польськими панами: « – Клянемося тобі, пане гетьмане, від усіх волиняків і від усіх подільців... Будемо служити вірою і правдою матері нашій Україні... Візьми до себе нас! – Дебелий низькорослий селянин тримав у руках бриля й вклонявся козацькій старшині. Інші селяни постягували з себе шапки й очікувально стежили за полковниками, осавулами, суддями, що тісно обступили кремезного в плечах, із довгими вусами гетьмана» [4, с. 21].

Письменниця *візуалізує* *всеселянську підтримку* оборони рідної землі: «По мережаних комірцях, по шапках було знати волиняків, подолян, чернігівців, людей з Підгір'я й Покуття з усіх земель українських прийшли вони в цей табір» [4, с. 21]. Прибульці уособлювали *прагнення влитися до козацького війська* як рушія боротьби за волю.

Устами гетьмана проголошено *причини й мету боротьби*: « – Братіє, лицарство славне!.. Нехай же вам стане відомо, що ми підняли шаблі не заради наживи, а задля оборони нашого краю. Бо й звір захищає своє лігво. А нас хочуть зробити невільниками на рідній землі у власному домі» [4, с. 21].

Не оминає, а доказово трактує Р. Іванченко *проблему жорстокості в боротьбі*: « – До помсти!.. За тобою!.. – заревів натовп. Ненавистю налились очі, покривились обличчя, вуста... *Жорстокість породжує двократну жорстокість* . І це єдине виправдання. І як важко утримати цю стихію, бо вона мчить навально, як буря! Ой, дивися, пане гетьмане, хвиля накочується висока, аби й самого тебе не втопила» [4, с. 21]. Тобто, письменниця не вдається до моделювання однопланової спрямованості чи й пафосності гніву, а відтворює *реагування* на нього: «Ніяково тупцює старшина, скося поглядає то на гетьмана, то на шаленіючий натовп... Чи знайдуться у пана Хмельницького такі міцні вудила, щоб загнати ту хвилю людської ненависті в потрібні береги?» [4, с. 21].

Особливу увагу зосередила Р. Іванченко на художньому моделюванні Переяславської ради 8 січня 1654 р. І можна сказати, що *протиставила* його кон'юнктурному висвітленню на догоду пропагуванню російсько- українського возз'єднання в романі Н. Рибачка «Переяславська рада».

Сьогоднішня історіографія констатує, що загальна рада «не мала всенародного характеру, не була передбачена попередніми домовленостями царя і гетьмана. На раді гетьман виступив з промовою і змалював тяжке становище України, в якому вона опинилася після шестирічної виснажливої війни за незалежність» [14, с. 371]. Р. Іванченко конструює таке представлення: «Площа заніміла. І ніби від тої тиші прокинулися очі гетьмана... Гетьманові очі ніби заглянули в душу свого народу – одвічного страдника і борця. Але нескореного. Ніби закам'янілого од вічних мук» [4, с. 35]. Красномовними є зокрема такі часові панорами в промові Б. Хмельницького щодо аргументації переходу в підданство російського царя: «Аби ви самі обрали господаря з чотирьох, які пропонують нам поміч... Цар турецький єсть бусурман: усім відомо, як утискує він православних греків і скільки нашої крові пролив. Кримський хан – також бусурман, котрого ми поневоли собі в дружбу прийняли. Але скільки нестерпних бід, яке нещадне пролиття християнської крові зазнали від нього!... А православний государ, цар російський, з нами одної благочестивої віри. Зжалившись над нами, над нашими шестирічними молитвами, тепер милостиво до нас прихилив своє серце. І прислав до нас своїх наближених людей із царською милістю своєю... Окрім його царської руки благодішнішого пристанища не знайдемо...» [4, с. 36].

Р. Іванченко на відміну від Н. Рибачка деталізує бажання гетьмана: «Ми хочемо, щоб і цар-самодержець запрягся нам у своїй вірності. Аби не зламав ніколи свого слова і не видав війська Запорозького й України польському королеві... А ще хочемо, боярине, щоб наші завойовані вольності не порушувались ніколи...» [4, с. 37]. Акцентовано також прохання полковницької депутації, щоб глава посольства боярин Бутурлін присягнув від імені царя і його реакцію: « Бутурлін щиро посміхається: що за недовірливі люди... За царя ніхто не може присягати!» [4, с. 38].

Межа повістєвого часу розтинається: нова сила, нова надія гримлять у церковних звонах, у пісні народу: «Гей, гей, щоб наша червона китайка, / Гей, гей, червоніла, / А щоб наша козацька слава, / Гей, гей, не змарніла!» Богдан слухав ту пісню-грім і витирав сльози радості. Не знав іще,

яку дорогу підступу і зрад уготовлять йому і його народіві самодержавні володарі, щоб зламати ту радість завойованої волі і крила для злету увись... Іще не знав...» [4, с. 39].

Значним був і є письменницький інтерес до драматичної долі України в часи Руїни. Сучасна історична наука визначає: «Руїна – період в історії України (60-70-ті рр. XVII ст.), характерними для якого були ослаблення Української держави, драматична боротьба старшинських угруповань за гетьманську булаву, brutальні втручання сусідніх держав в українські справи задля досягнення власних загарбницьких планів, занепад визвольних ідей» [14, с. 431].

В інтерпретації цих проблем у першому в українській літературі історичному романі П. Куліша «Чорна рада» (1846 – 1857) основою стала загальна козацька рада, скликана для обрання гетьмана Лівобережної України 17 – 18 червня 1663р. на околиці м. Ніжина. Названа «чорною» тому, що поруч із козацькою старшиною і городовим, і запорозьким козацтвом у ній взяли участь і козацька сірома (голота), селяни, міська біднота – соціальні низи («чернь»). Соціально-історичний роман-хроніка відображає реалії крізь призму соціальних відносин (боротьби станів, соціальних верств). Відповідна їй *проблематика твору: взаємини між панством, старшиною і простолюдом. Запорозька Січ – втілення демократичної козацької республіки, державотворчі й руйнівні сили в історичній долі України*. Авторська ідея П. Куліша полягала в тому, що розбудову української державності може забезпечити національна шляхетсько-старшинська верхівка, а не козацькі низи, які в очах письменника завинили найбільше, оскільки «колотили світом». Носієм авторської ідеї об'єднання двох берегів Дніпра під однією булавою є наказний гетьман Сомко, який бореться за владу з кошовим Запорозької Січі Брюховецьким. Актуальну думку письменника про необхідність єдності та згоди серед українського народу високо цінували Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров, І. Франко.

Період гетьманування Івана Виговського тривалий час неоднозначно інтерпретувався в історичних працях за намагання об'єднатися з Польщею. Незважаючи на мінімальність фактичних відомостей про життя і діяльність цієї неординарної особистості, І. Нечуй-Левицький у романі «Гетьман Іван Виговський» (1899) «спромігся, опрацьовуючи доступні йому історичні джерела та наукові розвідки ... історично обґрунтовано та вмотивовано змалювати період Виговщини; разом із тим дещо дивно видається нечуєзнавцю Олені Поді свідомо відмова письменника від показу найбільш вирішальних і карколомних подій, пов'язаних з іменем І. Виговського (заколот Мартина Пушкаря, Конотопська битва, Чуднівська кампанія)» [14, с. 344]. Порушивши морально-етичну проблему – *випробування людини владою*, – «автор не ідеалізував персонажа, а навпаки, зображував його з усіма вадами й достоїнствами як людину, яка щиро бажає добра й процвітання своїй країні, але гине, не зумівши залучити на свій бік увесь народ» [10, с. 141].

У сучасній історії Руїни наведено докази того, що «в особі Виговського Українська держава отримала досвідченого політика, прекрасного дипломата й адміністратора, хороброго й талановитого воєначальника» [7, с. 71]. Як в історичних працях, так і у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» (2013 р.) трактування образу Виговського багато в чому зумовлено заповітом Б. Хмельницького синові Юрію. «Радься зі старшиною, а найперше – з Виговським. Чоловік він мудрий і козацькій справі відданий. Вір йому...» [9, с. 9]

Нові аспекти проблеми випробування людини владою внесено у повісті Ю. Мушкетика в зіставленні з попереднім твором – романом Ю. Пахучого «Юрась Хмельниченко» (1992 р.). У романі молодший син Б. Хмельницького в гонитві за батьківською булавою тричі зрікався чернечого сану й перекидався до московитів, поляків, турків, заплямував себе тавром відступника, зрадника. Він без жалю страчує непокірних співвітчизників, веде чужинців воювати на рідну землю. Кульмінацією зради у творі став штурм Чигирини турецьким військом на чолі з Кара-Мустафою та Юрасем Хмельниченком. Засліплений жадобою влади і страхом за власне життя, Хмельниченко жене від себе думки про те, що разом з одвічними ворогами української землі виступив проти своїх братів. Художню оповідь письменник часто зводить до декларативної констатації фактів, до повторень негативних характеристик І. Виговського та Ю. Хмельницького радянською історіографією.

Досліджуючи художнє моделювання цих образів у романі О. Пахучого і в повісті Ю. Мушкетика, науковець Людмила Романс наголошує, що повістяр простежує проблеми «фатального збігу обставин», за яких «Юрій змушений був взяти на себе гетьманування», «внутрішньої роздвоєності» як основних причин нереалізованості в житті, неможливості досягти слави батька, зберегти незалежність і цілісність Української держави» [10, с. 142]. Додамо, що *прагнення влади* зіпсувало і поведінку, і натуру Юрія: «Він взагалі став

дратівливий, нестримний у словах і у вчинках». Ю. Мушкетик образно узагальнює і моделює проблему в контексті розбрату та міжусобиць, що руйнували Україну.

Адресовані читачам середнього шкільного віку історичні повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» та «Іван сірко, славетний кошовий» істотно розширюють відчуття часу, відкривають для них старий і вічно новий світ, вияви духовних цінностей, вчать відрізнити правду від кривди.

Майстерно сконцентровано *проблему батьків і дітей* на прикладах поведінки неслухняного Іванка Половця, згодом – Сірка, і спроб батьків привести його до пуття. Утверджуючи ідею, що «ніхто не знає ліпше своїх дітей, аніж рідні батьки», письменниця правдиво моделює вдачу малого Іванка, який не «відав цієї премудрості», «не обтяжував себе тим, що тато й мама разом із ним потерпали від його невизначеності». «Воліючи мати слухняного хлопчину, про яких зазвичай кажуть «хоч до рани прикладай», частіше мали затятого неслухняного розбишаку. Жалкого, як кропива, пекучого, як окріп» [8, с. 34].

Мати проникливо характеризує семирічного Іванка, який проситься відпустити його на купальське свято: «Марія з подивом видивляється на сина, потайки дивується: «Ох і затятий! Коли чого схоче, вицідить терпіння до краплі, а отримає таки своє. Тільки й махнеш рукою, вкінець замучившись змаганням із ним» [8, с. 31].

Аспекти материнсько-синівських стосунків ускладнено: «Почуваючись винним перед матір'ю, хлопець провадить рукою по змарнілому Маріїному чолі, обіцяє щиро: – я більше не буду... Мати сумовито зітхає, скрушно виповідає малому свої давні думки: – В тобі, сину, немов дві часточки людини живе: одна часточка – це мій лагідний та слухняний хлопчик, який маму і тата шанує, до порад дослухається, а інша частка – це казна-що, тільки й того, що люттю наповнене й непослухом. І ці дві часточки повсякчас змагаються між собою, краючи моє серце. Та й татове теж» [8, с. 33].

Безпосереднією експресії насичено зображення материнських переживань в епізоді розшуку заплаканою Марією Половчихою зниклого семилітнього сина купальської ночі: «Гнівається на пустуна, бідкається за ним, боїться за нього: «Чи не заблукав у лісі? А що, як раптом звір який наскочив на дитину? І нащо я дозволила йому бігти дивитися на купальське вогнище? Згасло купальське багаття, небоязка молодь подалася за цвітом папороті, а Іванко хтозна-де й подівся. Малий же, хворобливий, йому б дома сидіти» [8, с. 38].

Письменниця актуалізує проблему стосунків дітей 10-14 років, розходячись із канонами зображення дитинства легендарних героїв «для наслідування». Діти не приймали Івана Половця до свого гурту. Він був чужим серед них. «Відьомське зілля» – це закляте прізвисько пошепки переповідалося із вуст в уста, відхрещуючи малого від дитячої юрби. Але що більше сторонилися його дівчата, тим жагучіше рвався хлопець до їхнього кола. Він хотів почуватися своїм з усіма. Мав велику охоту стати близьким до людей» [8, с. 35].

Щедро наділений від природи бурхливою цікавістю Іван Половець пробрався крізь лісові хащі до купальського багаття. Але побув біля нього недовго: «Щойно хлопець розігнався, щоб стрибнути через вогонь, Тарас Чернопліт, головний підстрикач молодецької ватаги, ухопивши малого за комір сорочки, з з насмішкуватим тоном здивувався: – Ти куди?! – Стрибати! – не розуміючи цього запитання, малий Половець повів поглядом по лицах. На його подив, усі чомусь насмішкувато видивлялися на нього» [8, с. 39 - 40]. Виник перший конфлікт: «Коли ж Тарас Чернопліт, погордливо зблиснувши очима, глузуючи вимовив: – Оце ще мені парубок! – і гучний регіт враз покрив молодецький гурт» [8, с. 41]. А коли кривдник «повалив малого на землю і садонув його ногою, хлопець зненацька вихопився вперед, уп'явшись зубами в руку ненависного йому ватага, повис на парубкові. Намарно Тарас Чернопліт, волаючи, бив малого по голові, відштовхував від себе, той не відпускав його руки. Заледве що хлопці розборонили їх» [8, с. 46].

Отже, стрімке оновлення співвідношень історичних реалій і художніх версій в історичних повістях XXI ст. зумовило новаторські риси їх проблематики. Встановлено, що попередні зображення Визвольної війни українського народу середини XVII ст. О. Соколовського «Богун», П. Панча «Гомоніла Україна», Н. Рибачка «Переяславська рада», в трилогії Івана Ле «Хмельницький», у повісті Я. Качури «Іван Богун» набули якісно нових рівнів художнього моделювання в повісті Р. Іванченко «Розлилися круті бережечки...». В інтерпретації драматичної долі України в часи Руїни визначено внесення нових аспектів у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» порівняно з романом П. Куліша «Чорна рада». Канонічні зображення дитинства легендарних героїв урізноманітнено їх творенням у повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник».

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляєв В. «Борозною віку»/ Віктор Беляєв // Ле Іван. Твори. В 7-ми т. Т. 1 – К.: Дніпро, 1982. – с. 3 – 23.
2. Дончик В. Неминуче й неминуще: літературні дослідження й хронічки / Віталій Дончик. – К.: Наукова думка, 2012. – 864 с.
3. Журавльова С. Взаємодія народнопісенної і давньоукраїнської літературної традиції в історичній повісті «Розлилися круті бережечки...» Раїси Іванченко / Світлана Журавльова // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Донецьк: ДНУ, 2015. № 6. с. 81–84.
4. Іванченко Р. Розлилися круті бережечки... Повість / Раїса Іванченко // Вітчизна. – 2004. – №11 - 12. – с. 21 - 39.
5. Качура О. М. «Він був народжений задля більшого»: образ Івана Сірка в повісті М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник» / О. М. Качура // Козацтво в культурному просторі України і світу. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – с. 70 - 72.
6. Миронець Н. Джерела історичної пам'яті / Н. Миронець. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського НАН України, 2008. – 400 с.
7. Мицик Ю. Спадкоємець Богдана Хмельницького / Юрій Мушкетик // Пам'ять століть. – 1999. – №1. – с. 66 - 72.
8. Морозенко М. Іван Сірко, великий характерник. Іван Сірко, славетний кошовий / Марія Морозенко. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. – 366 с.
9. Мушкетик Ю. Гетьман, син гетьмана.: Повість. / Юрій Мушкетик. – Харків: Фоліо, 2013. – 220 с.
10. Ромас Л. Деякі аспекти дослідження образів у повісті Ю. Мушкетика «Гетьман, син гетьмана» та окремих творів про добу Руїни українських письменників ХІХ – ХХІ століть / Людмила Ромас // Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Донецьк: ДНУ, 2015. № 6. с. 140–142.
11. Сагайдак Т. Хмельниччина як історична пам'ять українського народу в романі Миколи Голубця «Жовті води» / Тетяна Сагайдак // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наук. праць. – Вип. 27. Ч. 2. – К.: Акцент, 2007. – с. 466-473.
12. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років / Микола Сиротюк. – К.: Рад. письменник, 1958. – 336 с.
13. Соколовський О. Богун / Олександр Соколовський // Соколовський О. Зібрання творів: У 2-х кн. Т. 2. – К.: Дніпро, 1971. – 366 с.
14. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с.
15. Хом'як Т.В., О. А. Іващенко. Художнє моделювання образу Івана Сірка в диалогі М. Морозенко «Іван Сірко, великий характерник», «Іван Сірко, славетний кошовий» / Т. В. Хом'як, О. А. Іващенко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2016. – с. 245-253.